

ցայժմ իրական թողունք մտնելը՝ նոյն իսկ համոզել փաստեր չունի, զոնե՛ ո՛չ բաւականաչափ: Իսկ փոխադական արձանագրութեանց լեզուն, որչափ մեղի ծանօթ է, շատ ալ քաջակերական չէ: Եւ Հիւրըման (անդ, Ա., 405—406) այս «Թրակեան-փոխադական» խընդրոց համար կրնար ըսել թէ «Հայերէնի Աստուգարանութիւնը լոյս մը չառնուր փոխադրէնէ»: Իրապէս՝ եթէ խիստ անունը Հերոզոտեան աւանդութիւնը՝ Հայերէնը սարգապէս դուստր պիտի ըլլար փոխադրէնի, եւ հետեւաբար ա՛յն՝ հայերէնի հնագոյն ձեւը: Այս մասին կարծենք աւելորդ է աւելի երկարել: — Ազգազրական տեսակիտով ալ՝ տարբեր խնդիր է թէ Հայոց դոնէ կարեւոր մէկ տարրը (— ըսենք «Արմէնք», թէեւ այս անունն աւելի արեւելքէ կկամ պիտի ըլլայ —) չէ՞ թափառած արդեօք՝ Եւրոպայէն գալով՝ այն աշխարհաց մէջ. հետեւապէս շփուած Փոխադարձաց հետ ալ, նաեւ խառնուրդներ կզած, ազդուած՝ միով բանիւ — տարբեր՝ դարձեալ այն խնդիրը թէ «Կիմմերեան» խառնակութեանց ստեն կամ նաեւ յառաջ ու յետոյ ուրիշ տոհմերու հետ որեւէ թրակեան կամ փոխադեան տոհմ՝ չէ՞ մղուած նոյնպէս զէպ ի Եփրատէն արեւելք: Այսպէս Տոմաշէկ (էջ 40) թրակեան «Ռոտմանդ» կ'ուզէ դանել ծովական աշխարհաց մէկ անկիւնը: Այս կարգի է նաեւ «Ասկանեանց» կիճոտ խնդիրը (տես յետոյ): Բայց՝ տարբեր է Հայերը՝ Հերոզոտեան աւանդութեամբ՝ ուղղակի Փոխադարձաց մէկ մասը կարծել են: — Այս ամէնը՝ կարեւոր էր մեր խնդրոց համար, քանի որ արեւմտէ գաղթականութիւնը միայն կարեւորութիւն ունի Եփրատայ երկու ափանց հնագոյն վիճակին համար:

(Շարունակելի:)

ՌԵՏՈՐԻՆԵՆԸ ԳՆԻՆՈՒՅԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Վաստուրականի վանքաշատ դաւաններէն է Ռչտունեաց դաւանը*, որ ապա կը կազմէ Ռատան-Գաւաչ եւ Կարճկան դաւանակները եւ կը տարածուի Վանայ ծովի հարաւային ափովը, երկարելով արեւելքէն զէպի արեւմուտք (Արաքս, 1898, էջ 81):

* Աղթամարի եւ Ատաշի վանքերու մասին տեսնել Բգնունեաց ծովակի կղզիներու անապատներն ու վանքերը (Հանդ. Ամս., 1939, էջ 46—77):

Գաւաչի սահմաններն են՝ Վանայ ծովակ-Շատախ-Վանայ դաւան-Կարճկան: Իսկ Կարճկանի սահմանակից են՝ Վանայ ծովակ-Տատակի եւ Խիլդանի մասեր-Կիլգէլտերէ-Ռահվա-Գաւաչ (հմմտ. Բնաշխ. Բառարան, Ա., էջ 499. Բ., էջ 326 եւ Հայրենիք, 1887, Թ. 2250):

1. ԱՆԾՂՆԱԳԱՍԻ ԿԱՄ ԱՆՁՆԱԳԱՍԻ ՎԱՆՔԸ

Չայդ անուններու ամփոփումն են Անծղն անապատ եւ Անձն անապատ բառերու: Անծղնապատ գրուած է նաեւ Անձղնապատ (հմմտ. վարը), իսկ Անձնապատ նմանապէս Յանձնապատ (Բիւզանդիոն, 1903, Թ. 2031): Չէ կարելի ստուգութեամբ ըսել թէ՛ այս անունները միեւնոյն վանքին կը վերաբերին: Պայեան կը միտի Անձնապատ եւ Անծղնապատ իրարու հետ միացնել (Բիւզանդիոն, 1900, Թ. 1074): Նոյն վարկածն ունի նմանապէս Խ. Լեւոնեան (հմմտ. Բիւզանդիոն, 1903, Թ. 2031) եւ այն աւելի հաստատօրէն:

Վարդան Աշխարհազրի գրութեան մէջ յտակօրէն գրուած է թէ Անծղնապատ կը գտնուի Ռչտունեաց դաւանի մէջ, սակայն չէ կարելի ըսել թէ՛ այդ դաւանին ո՛ր մասին մէջ շինուած է այն: Վարդան կը գրէ՝ «Եւ յԵրզնայեանց դաւանին կան սուրբ ուխտքն Նարեկ, սուրբ Յակովբ, սուրբ Վարդան, սուրբ Թումայի վանքն կայ մարմին սուրբ Առաքելոյն Թումայի, զոր բերին ի Հնդկաց: Եւ Աղթամար կղզին ի մէջ ծովուն, ուր կայ սուրբ ուխտն խաչն հրաշագործ, զոր շինեաց Գաղիկ թագաւորն Արծրունեաց»¹: Տեղւոյ այս անորոշողութիւնն է հաւանօրէն այն կարեւոր պատճառը, որով վանքս կը նոյնացուի այլ եւ այլ վանքերու հետ: Խ. Լեւոնեան զոյն կը նոյնացնէ Կարմրակի հետ (Բիւզանդիոն, 1903, Թ. 2031 եւ հմմտ. Կարմրակի վանք): Պայեան կը կարծէ թէ նոյն ըլլայ Դիւբարոյն Ս. Յարութիւն վանքի հետ (Բիւզանդիոն, 1900, Թ. 1074, հմմտ. եւ անդ): Փրկազախեան, որուն հետեւորդ է եւ Պալեան, Անծղնապատի հետ կը միացնէ Նկարէնի վանքը (Նոտարք, էջ 24, հմմտ. եւ անդ):

¹ Saint-Martin, Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, II, էջ 428, ուր էջ 466 կ'ըսուի Ce monastère se nommait encore Անծղն անապատ: Հ. Բնձիճեան զիտել կու տայ որ՝ թէ եւ Վարդանի աշխարհազրութեան տպագրին մէջ սպքան անուն կը յիշուի, բայց ձեռագիրներու մէջ սակաւ անուններ արուած են, այս է՝ «Աղթամարի Ս. Խաչ, Նարեկայ վանք եւ Նկարէն» (Ստորադրութիւն, էջ 178):

Սակայն ինչպէս Վարդան Աշխարհազրի յաւաքներու թեմէն տեսնուեցաւ նա Անծղնապատ եւ Նկարէն իրարմէ կ'անջատէ:

Անծղնապատի անունը ցանցառ յիշատակուած է.

Յայտմաւուրքի մը յիշատակարանին մէջ կը կարդանք՝ «Գրեալ ի թուին ՊԾԴ (1405) յանապատիս Անծղնապատ ի հայրապետութեան Տեառն Դաւթայ...»² (Նոտարք, էջ 24):

Մեր Մատենադարանին Թ. 705 (Թղ. 151բ) ձեռագրին (Ոսկեփորիկ) մէջ կայ՝

«Յորժամ կարդայք զՈսկեփորիկս, Դուք յիշեցէք զԱստուածատրիկս, Որ գրեցի զսուրբ զանձիկս Հրամանաւ իմ վարդապետիս, Ի տղայութեան ժամանակիս Ի դուռն սուրբ Աստուածածնիս, Ի վանքս մեծ Անձնապատիս, Ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս»: (Ոսկեան Հ. Հ., Մայր Յուց. Վիենն. Միտիթ. Մատ., Բ. հոր. [անտիպ], էջ 247):

Ասկէ յառաջ կայ անդ՝ «Գծադրեցաւ սուրբ մատենաս ի թվականութեան Հայոց ՊԾԲ ի ցանգալի յանապատիս (անունը ջնջուած) որ յԵրզնայեանց բաւից (ջնջուած) ընդ հովանեաւ ստուածընկալ սուրբ Նշանիս ի դուռն սուրբ մաւրն լուսոյ եւ այլ սուրբ եկեղեցեաց ի հայրապետութեան Կիրակոսի...»:

Անծղնապատի միաբաններէն ծանօթ է «Երջանիկ, տօնասէր եւ աղօթարար» Յակոբ վարդապետ Ովստանացին, որ Քիւրտերէն կը նահատակուի եւ մարմինը կ'ամփոփուի «մերձ գերեզմանին Գրիգորի Նարեկայ վանից» (Թովմ. Մեծփեցի, Պոմ., էջ 43, հմմտ. նաեւ Չամչեան Հ. Մ., Պոմ. Հայոց, Գ., էջ 452. Արարատ, 1913, էջ 1158 եւ 1898, էջ 44. Հայ նոր վիճակներ, էջ 282): — Ստեփ. Անծղնապատեցին տեսնել ետքէն (Վարազ):

2. ԱՌԲԵՐԴԻ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ԿԱՄ ՊԱՂՎԱՆԻՅ Ս. ՅՈՂՎԱՆԵՍԻ ՎԱՆՔԸ

«Նարեկայ վանից զէպ Մոզայ աշխարհատանող ճանապարհէ ավակողմն բարձրավանդակ, արձակ տափաստանի վրայ համանուն զիւղի վերեւ գտնվում է Պաղվանից Ս. Յովհաննու վանքը» (Շէրենց՝ Սրբավայրեր, հմմտ. էջ 129), որ կոչուած է նմանապէս Առբերդի կամ Յարբերդի սուրբ Աստուածածին:

² Սրտանձեանց կը հրատարակէ նոյն յիշատակարանը եւ վանքին անունը կը ղնէ՝ «յանապատիս Անձնապատ» (Թորոս Աղլար, Բ., էջ 391):

Խ. Լեւոնեան զիտել կու տայ որ «Նոտարք» ի հեղինակը կը սխալի, երբ վանքս Մոզայ մէջ կը ղնէ (Բիւզանդիոն, 1903, Թ. 2148 եւ Նոտարք, էջ 225, ծն. 5), սակայն կարելի է եւ Մոզայ վանք համարել քանի որ ասոր կամ անոր սահմաններն երբեմն ընդարձակուած են: Նոյնը կ'արժէ ըսել Ռչտունեաց եւ Մոզայ ուրիշ քանի մը վանքերու մասին ալ:

Եկեղեցին թէպէտ փոքր է, բայց կոկիկ չէնք մըն է եւ նուիրուած Ս. Աստուածածնի եւ Ս. Յովհաննէսի: Ճաշոցի մը մէջ կայ սա յիշատակարանը՝ «Ես Տէր Յովհաննէս քահանայ, որ եմ որդի Տէր Վարդան քահանայի, որ էր վանից հայր Առբերդու վանից սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ ժառանգեցի զհայր յետ մեռանելոյ հօրն իմոյ ժառանգեցի զհայրենի աթոռն իմ զամս երեսուն ի ՌՃԾԲ (1703) թվին նոր նորոգեցի զվանքս սրբատաշ քարամբ եւ զայս ճաշու գիրք եւ բուն մաշթոց մի առեալ եղի ի դուռն մեր հայրենի վանից Առբերդոյ: Եղեւ այս ի թվին ՌՃՀԴ (1725) ի հայրապետութեան Տեառն Գրիգորի կաթողիկոսի» (Բիւզանդիոն, 1903, Թ. 2148. հմմտ. եւ Ակիւնեան Հ. Ն. Գաւազանագիրք Կաթ. Աղթ., էջ 147): Իսկ ասկէ յառաջ Յայտմաւուրքի մը մէջ կայ՝ «Արդ գրեցաւ սա յերկիրս Մոզայ ի դեղս որ Փասա վանք կոչի ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Գրիգորիս եւ սուրբ Կարապետիս ձեռքով թրակեանս Հայոց ՋԺԵ ամին (1466)... բարեխօս լերուք առ Քրիստոս, որ պահէ զգասս քահանայից սուրբ ուխտիս Առբերդոյ վանիցս զՍաղաւոր ստացող տառիս, եւ զեւրախտաւոր վարպետն զՏէր Մկրտիչն, եւ զՏէր Կարապետն եւ զՏէր Մարտիրոսն եւ զԲարուկայետն զԿիրակոս վարդապետն եւ զՆերսէս հերպետն եւ զՍտեփաննոս ճղնաւորն եւ զՅովաննէս Բէլեցին եւ զՅովաննէս Աղթեցին եւ զՏէր Աւետիսն, եւ զՏէր Մարտիրոսն եւ զԱստուածատուր սարկաւազն...» (Նոտարք, էջ 225, ուր «Առբերդոյ վանիցս» ի համար կ'ըսուի՝ «Թերեւս վանքն Ակնդաշտայ կամի ահնարկել որ է ի մերձակայս Փեսավանք գեղջն», ծն. 2):

Բղնունեաց ծովի եզերքը, Հալուարար գաշտակի քով, Մանազկերտ եւ Գանձակ գիւ-

³ Համանուն՝ այս է Արծուարեր Ս. Աստուածածին վանք մըն ալ կայ Արճէլի մէջ, տեսնել սպա:

53-66